

épülő, abból kiinduló tárgyalás figyelemre méltó általánosításokra vezet, s e közben a téma számos fontos aspektusát villantja fel. A munka speciális képességei és készségei közül a manuális műveletek és szenzoros készségek fejlesztésének sajátosságait különböző szakmákhoz kapcsolódóan vizsgálja. Ezután tér rá a munkavégzés általános képességeinek és készségeinek (tervezés, azervezés, önellenőrzés) tárgyalására, a munkatempó, a gondolkodási feladatok és megoldási módszerek, az elméleti ismeretek alkalmazásának problémáira.

Hasznos és módszertanilag tanulságos a könyv harmadik, befejező része, amely az eddigi megállapítások és eredmények alkalmazására nyújt lehetőséget a gyakorló pedagógus számára. A kutatások gyakorlati alkalmazásának két területével foglalkozik: a tanulók *pályaválasztásának* előkészítésével, valamint a tanulók *munkarendjének* kialakításával, gyakorlati termelőmunkájukkal szemben támasztható követelmények meghatározásával.

— I — R

HELLER ÁGNES: A MINDENNAPI ÉLET

Budapest, 1970. Akadémiai Kiadó. 333 oldal

HELLER ÁGNES műveinek egyik legfőbb jellemzője: *következetessége*. A gyakran publikáló szerző legutóbbi években megjelent könyveinek — úgy véljük — valamiféle szintézisét ajánljuk most az olvasó figyelmébe. Művét szociológiai elemzésnek tartja, de maga sem érzi kötelezőnek az egy diszciplína szabta határokat. A szerző absztrakciója eltér a megszokottól, úgy tűnik, mintha hiányozna belőle az általánosítás mozzanata. Általánosítást végez azonban a történetiség szempontjából, témája mégis a szó szoros értelmében „mindennapi”.

Gondolkodói következetességét értékeltük a legmagasabbra, tettük ezt azért, mert műveire legjellemzőbbnek egy-egy kategória, avagy témakör tökéletes „körüljárására” irányuló precizitását érezzük.

Könyvének mottójául BERTOLT BRECHT egyik szép tándramájának „A kivétel és szabály”-nak prologusát választotta. Az idézett rész befejező sora így hangzik: „... ne higgyétek, hogy természetes az, mi mindennapos.” HELLER ÁGNES ezzel a gondolattal, illetve a mindennapi élet funkciójának elemzésével indítja könyvét. Felfogásában mindennapi élet nem más, mint a *minden embert, mint egyedet jellemző önreprodukciós tevékenységek összessége*. Mivel a társadalmi reprodukcióhoz elengedhetetlen az egyedek önreprodukciója, s ezzel az őket körülvevő dolgok, intézmények, szokásrendszerek elsajátítása, ezért a *mindennapi élet teremt meg lényegében a társadalmi reprodukció mindenkorai lehetőségét*. Ez azt is jelenti, hogy a mindennapi élet mindig a közvetlen környezetben folyik, arra is vonatkozik, de közvetít is a nem mindennapi felé, előiskolaja a nem mindennapi tevékenységnek.

Csupán két jelentős marxista gondolkodó foglalkozott eddig behatóan a mindennapi élettel. HENRI LEFEBRE alapdefiníciójával vitázik ugyan HELLER, de sok részleteredményét átveszi, alkalmazza. LUKÁCS GYÖRGY e tárgykörben kifejtett gondolatai mindvégig kiindulópontot, alapot adnak a szerző fejtegetéseisekhez.

A mindennapi élet fogalmának kifejtéséhez közelítve HELLER először is szükségesnek tartja az „egyed” és a „világ” kategóriájának felbontását. A történeti szemlélet eredménye ebben az elemzésben, hogy rámutathat arra, hogy az „egyed” és a „világ” viszonya és ezzel a mindennapi élet, az elidegenülési folyamatban differenciálódik. Az egyed szempontjából a *partikularitást*, illetve az *individuummá fejlődést* vizsgálja.

A mindennapi élet a partikularitás kéré épül ki, de akinek motivációjává válik az önmagához és világához való tudatos viszonyulás, átalakító szándék, az mindennapi életét is tudatosan rendezi. A mindennapi életben rendkívül *heterogén* készségek, képességek, affektusok bontakoznak ki, mivel az embernek ebben a szférában heterogén cselekvéstípusokat kell elsajátítania. Érdekes az a fejtegetése, amelyben bírálja a magánélet és a mindennapi élet azonosításának koncepcióját. Kifejti, hogy a magánélet és a közélet elválása elvileg elidegenedési jelenség, a mindennapiság és a nem mindennapiság differenciálása nem az, hanem a társadalmi és egyedi reprodukció sajátos dialektikájának terméke.

Ha a mindennapi gondolkodásról beszélünk, azonnal egyik leglényegesebb tulajdonságaként az *antropomorfizmust* említjük. HELLER itt sem elégszik meg a pusztá tény leírásával, tovább megy és a kategóriát három részre osztja. Megkülönbözteti a mindennapi gondolkodás *antropologikusságát*, vagyis az emberi észleléshez való kötöttségét, az *antropocentrikusságot*, vagyis azt, hogy a mindennapi élet teleológiája közvetlenül az egyedre vonatkoztatott, illetve a *szűkebb értelemben vett antropomorfizmust*, vagyis azt, hogy az egyének az egész valóságot saját, mindennapi életük analógiájára képzelik el.

Igen fontos HELLER gondolatmenetében a *homogenizálódás* kategóriája. Ez azt jelenti, hogy a partikularitásból individualitás felé fejlődés során folyamatosan homogenizálódnak az egyed rendkívül heterogén képességei és készségei. LUKÁCS GYÖRGY szerint ez a folyamat teszi lehetővé a mindennapi életből való kilépést, a nem mindennapivá, a *nembelivé* fejlődést.

A továbbiak megértése kedvéért, bár ezt HELLER később teszi meg, itt kell tisztáznunk a magán- és magáértvalóság fogalmát. A magán- és magáértvaló viszonylagos fogalmak. Az előbbiek a társadalomban ontológiailag elsődlegesek, az utóbbiak a másodlagosak. A magáértvalóság mindig a szabadság megtestesítője, a kommunizmus a tiszta magáértvalóság birodalmának tekinthető. Ha valamilyen tényállás, norma vagy tartalom az emberiség és az egyes emberek számára felismerhetővé válik és gyakorlattá lesz, ez a *számunkravalóvá válás* folyamata. A fentebb használt kategória felhasználásával talán világosabbá válik a magánvaló és a magáértvaló különbözősége: a személyiség fejlődése szubjektummá nem más mint objektíválódás. A *partikuláris* egyedben a személyiség magánvalóvá objektíválódik, az *individuális* egyedben viszont a személyiség magáértvalóvá objektíválódik.

A szerző e fogalmak felhasználásával megvizsgálja azt az utat, ami a mindennapiság és a nembeliség együttélésétől a tisztán magáértvaló nembeli objektívációkig vezet. Ebben a sorban átmeneként a *munkát* elemzi. MARX nyomán differenciálja a munkát mint „work”-ot, közvetlen nembeli objektíválódást, illetve a munkát mint „labour”-t, a partikularitás mindennapi életének részét, az elidegenedett munkavégzést.

Következőnek az *erkölcsöt* vizsgálja. Közismert a szerző erős vonzalma az etikai kérdésfeltevéshez, így nem véletlen, hogy itt is igen nagy súlyt kap, sok vonatkozásban rendező elvvé, „az életvitel útjelzőjévé” válik.

A *vallást* mint elidegenedett magáértvaló nembeli objektívációt jellemzi a szerző. A *politikát*, a *jogot* és az *államot* vizsgálva már messze jutunk a mindennapiságtól, mégis érdekes az a hatás, amit a politikai tevékenység gyakorol mások mindennapi életére. Az ember világában bekövetkező minden változás hatással van a mindennapok életére, újratanulási szükségletet hív elő. E kérdés elemzésének fontosságát a korunkat oly annyira jellemző folytonos, tömeges újratanulás is bizonyítja. A *tudomány*, a *művészet* és a *filozófia* a mindennapok szükségleteiből nőtt ki, később azonban olyan sajátos objektívációs szférává önállósult, amelynek nincs többé közvetlen viszonya az egyedek mindennapi életéhez. A *társadalomtudományról* írottak a neveléstudományra is alkalmazhatók, ezért nem lesz hiábavaló kicsit hosszabban időznünk e kérdéssnél. A szerző szerint a jelentős társadalomtudományi tevékenység nagyságának kettős kritériuma van. Az első: új kutatási területek, vizsgálati módszerek, eredmények felfedezése. A második, amely az elsőtől elválaszthatatlan és a társadalomtudomány ideológiai funkciójára utal, vagyis: „milyen színvonalon vállalja a tudós a társadalmi konfliktusok kihordását”, a társadalmi valóság egy létező alternatívájának feltárását.

Ezt követően a mindennapi élet struktúráinak kereteit elemzi HELLER ÁGNES, az úgynevezett magánvaló nembeli objektívációkról szól. Három részre osztja ezeket: *először* is az eszközöket, termékeket, dolgokat sorolja ide, amelyek az anyagi, tárgyi tevékenységet vezetik, *másodszor* a szokásokat, amelyek az emberek magatartását vezetik, *harmadszor* a nyelvet, amely a gondolkodást vezérli. A magánvaló nembeli objektívációkat minden kor emberének egységesen el kell sajátítania, mert azok az emberiség életének reprodukálásához szükséges eszközök. A nyelv és gondolkodás viszonyáról szólva a főbb kérdésekben VIGORSZKIJ tanításait követi.

Lényeges az inventív, illetve repetitív gondolkodás megkülönböztetése. Az előbbi a problémamegoldó gondolkodást, az utóbbi a spontán gyakorlást jelenti. A magánvaló nembeli objektívációk *közös* sajátosságait elemzi először. Szól itt az ismételtségről és az ismételhetőségről, a szabályjellegéről és a normativitásról, az ökonomikusságról és a szituációhoz kötöttségről. A magánvaló nembeli objektívációk egyes mozzanatait (a tárgyak világát, a szokásvilágot és a nyelvet) külön-külön is elemzi. Ezt követően a szerző a magánvaló nembeli objektívációk elsajátításának módjairól ír.

A következő fejezetben a *mindennapi érintkezésről* ír HELLER ÁGNES. Kifejti, hogy a „mindennapi érintkezések elidegenedése nem abból áll, hogy más emberek eszközfunkciót is betöltenek számomra. A mindennapi élet akkor elidegenedett, amikor minden kapcsolatomban az eszközjelleg dominál. Mindennapi érintkezésünk tehát tendenciájában annál humanizáltabb, minél több olyan személyes kapcsolatunk van, amelyben a másik ember eszközjellege alárendelt szerepet játszik és a másik ember, illetve maga az érintkezés célja válik.” A mindennapi érintkezés főbb típusai közül jelentőségük alapján a *kapcsolatokat* emeli ki, amelyek mindennapi életünk legfőbb értékei. Az egyenlőségnek alapuló, szabadon választott, az objektív szeretetreméltóság alapján kialakuló intenzív kapcsolat valóban a leghumanizáltabb érintkezés.

Ezt követően a mindennapi élet terét és a mindennapi időt elemzi. Érdeemes megemlíteni a szerző epikureus halálfeleltetését, illetve a generáció fogalmának marxista elemzését.

Lebilincselő valóságismerettel veszi bonckés alá a mindennapi életünket megkeresítő, meg-szépítő veszekedést, összetűzést, viszályt, idillt. A differenciálás alapja itt is a partikularitás-

nembeliség fogalompárja. A mindennapi struktúrához való individuális és partikuláris viszonyulás összehasonlításával zárul a könyv.

A könyv ismertetése során a tartalom és a felhasznált fogalomkör bonyolultsága miatt szükségképpen el kellett térnünk attól a gyakorlattól, hogy kiemeljük és a rövideg kedvéért átrendezzük a mű alap gondolatainak sorrendjét. Így tehát, bár igyekeztünk néhány *pedagógiai szempontból* lényeges gondolatot eddig is kiemelni, mégsem tudtunk eleget tenni annak a feladatnak, hogy elsősorban ilyenekre hívjuk fel az olvasó figyelmét. Nem marad hát más megoldás, mint így, utólag a gondolatok sorrendjéből kiszakítva utalni egy kivételesen gazdag mű a pedagógus, a neveléstudomány művelője számára különösen fontos gondolataira.

HELLER ÁGNES elemzi az egyén viszonyát az integráció különféle típusaihoz. Ennek során kifejti véleményét a közösség fogalmának tartalmáról. A közösség a szerző szerint „*olyan struktúrált, szervezett csoport-, vagy rétegegység, amelynek viszonylag homogén értékrendje van, s amelyhez az egyén szükségképpen tartozik*”. Látható, hogy a definíció fő eleme a „szükségképpeniség”. Ez két, különböző jelentést takar. A második jelentést vizsgálva hasonlíthatjuk össze HELLER felfogását a hagyományos nevelélmélet közösség fogalmával. HELLER szerint a közösség a „politikai cselekvés és (vagy) az egyéniség-fejlődés szükségleteiből fakad, abból a tudatos törekvésekből, hogy az egyének az adott közösség közvetítésével viszonyuljanak tudatosan a nembeliséghez”. A közösségek szervezik a cél végrehajtását, kialakítják a közösségre tartozó individuális öntudatát, értékrendjükkel példát statuálnak, életformát kínálnak.

Az iskolaközösség ma oly lényegessé váló nevelélméleti tartalma szempontjából fontos gondolat, amely szerint a közösséget nem szükségképpen jellemzi a szentől-szembe viszony, pusztán az, hogy a közösségjellegnek a szentől-szembe alakulatokban is érvényesülnie kell. Ilyen szentől-szembe közösségekből, mint alapegységekből épül fel a közösség, amely célokat, viszonylag homogén értékrendet ad, az egyed viszonyul ezekhez, de az életformát közvetlenül a közösség alapegységei hordozzák.

A közösség szervezettsége azt jelenti, hogy szervezetten enged teret az egyed tevékenységének.

HELLER ÁGNES bírálja egyes utopikus szocialisták úgynevezett „szabadonengedés” elméletét. Ezen elmélet szerint minden bűn, rossz választás az állam, a jog, a vallás és az erkölcs kényszerítő jellegéből fakad. Ha az emberek szabadon választhatnak, bizonyos, hogy a jót fogják választani. Úgy vélik, hogy egy olyan társadalomban, ahol semmiféle kényszerítés nem létezik, a partikularitás köré rendezett élet átalakul az individualitás köré rendezetté. A szerző szerint a felfogásban helyes gondolat is rejlik, az, hogy az elidegenedett szférák rögzítik a partikularitást. Alapvetően hamis azonban az a ROUSSEAU-tól eredő gondolat, hogy az egyed nembeli törekvések összességével születik és csak a kényszerítés, az elidegenedés az, amely az egyedet nembeliségétől megfosztja. A helyes felfogás ezzel szemben az, hogy az ember partikuláris adottságokkal születik és a tudatos nembeliséget a „világ” és ezen belül elsősorban a céltudatos, tervszerű nevelés fejlesztheti ki.

Szerzőnk röviden a *tanulásról, mint pszichológiai problémáról* is ír. Véleménye szerint nem helyes egységes tanulélméletet kialakítani, hiszen a tanulás messzemenőleg attól függ, hogy mit tanulunk.

A szerző a szokások elsajátításában nagy szerepet szán a magatartásutánzásnak. Ezzel kapcsolatban írja, hogy „minél többféle magatartással szembesítik az egyedet egy adott vonatkozásban, annál inkább van választása a tekintetben, hogy mit utánozzon, hogy mely magatartást tekintse „vezetőnek”. HELLER itt azt a követelményt fogalmazza meg, hogy az erkölcsi nevelés, a szokások kialakítása során nyújtsunk magatartásalternatívákat és ezáltal alakítsuk a nevelt számára valamely viselkedéstípus utánzását erkölcsi választássá.

A mindennapi tudással kapcsolatban történetileg elemzi HELLER a különféle tudásközvetítők szerepét. Megállapítja, hogy korunkban az intézményesített tudásközvetítők (elsősorban az iskola) jelentősége nő. Egy új generáció mindennapi tudása két úton bővíthet a szerző szerint. Az első: új társadalmi tapasztalatok rögzülése, a második út: a magáértvaló nembeli objektivációk szférájából ismeretek lesüllyedése a mindennapokba.

A platonai terminológia alapján, de más értelemmel különbözteti meg a *doxa*-t, mint mindennapi tudást, az *episzteme*-től, mint a nembeli tudás elért fokának reprezentánsától. Ezzel kapcsolatban tanulságos idézni a szerző véleményét a megértés fogalmának tartalmáról: „megérteni annyit jelent, mint az ismeretet elsajátítani és ugyanakkor „hozzáértővé” válni; képessé válni arra, hogy az ismeretet alkalmazzuk.” A mindennapi érintkezésről szóló fejezetben hosszan ír HELLER ÁGNES a *játékról*. A játék lényege az emberi képességek következmények nélküli fejlesztése a felelősség felfüggesztése mellett. A játék sohasem haladja túl a mindennapi élet szféráját, sajátos szabadságszférát és szabadságtudatot teremt. Minél elidegenedettebbek a társadalmi viszonyok, annál inkább válik a felnőttek játéka meneküléssé, „a szabadság kis szigetévé”. Pedagógiai jelentőségű az a megállapítás, amelyben kifejti, hogy az eddigiek értelmében a játék sohasem lehet kötelesség.

E néhány pedagógiai vonatkozású gondolat vázlatos ismertetése is, úgy véljük, érdeklődést kelthet. Mégis nehéz helyzetben van a recenzens akkor, ha a könyvet — a hagyományoknak megfelelően — az érdeklődő pedagógusok számára elolvasásra ajánlja. HELLER ÁGNES könyve nehéz olvasmány. Magas absztrakciós szintjét, precíz tudományos gondolatmenetét a szemléletes, élvezetes példák sem teszik könnyedén átfuthatóvá. Külön nehézséget okoz, hogy hiányzik a könyv néhány alapfogalmának definiálása (pl.: partikuláris — nembeli, magánvaló — magáértvaló, reprodukció). Ennél kevésbé lényeges, mégis megemlíthetjük a szerkesztői figyelmesség hiányát, ugyanis nem tartották fontosnak, hogy néhány idézetet vagy mottót a német eredetiből lefordítsanak.

Mindezek ellenére az olvasó, aki megvívja harcát a könyvvel, valóságos katarzisélményhez jut, közelebb kerül tulajdon individuummá válásához, tárgygyá válik számára saját élete, „distanciája lesz önmagához”.

BARABÁS JÁNOS

DOBOS LÁSZLÓ: KOEDUKÁCIÓ ÉS KÖZVÉLEMÉNY

A pedagógia időszerű kérdései hazánkban.

Budapest, 1971. Tankönyvkiadó. 106 oldal

Ha fontossági sorrendbe állítanánk a hazai pedagógia időszerű kérdéseit, úgy a koedukáció problémája valószínűleg az első feltucat közé kerülne. Azt is mondhatnánk, hogy a nevelésnek ez a területe pedagógiánk leggyengébb láncszemei közé tartozik és sürgős továbbfejlesztésre szorul mind elméletileg, mind pedig gyakorlatilag. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint Dobos László új könyvecskéje, amelyben a koedukációval kapcsolatos nevelői és tanulói véleményeket ismerteti.

Nagy érdeklődéssel olvastuk ezt a könyvet, hiszen köztudott, hogy a szerző hosszú évek óta foglalkozik a koedukáció problémáival és nem először ír erről a témáról. Elvi-elméleti megnyilatkozásai után különösen sokatígérőnek tűnt a téma empirikus megközelítése. „A vizsgálat célja az volt — írja a szerző —, hogy bepillantsunk a nevelőtestületek és a tanulóifjúság felfogásába a koedukációval kapcsolatban, megismerjük a nevelői és tanulói közvéleményt ebben a kérdésben.” (31. old.)

Ez a célkitűzés azért fontos, mert csak a helyzet pontos ismerete alapján lehet meghatározni a koedukáció terén előttünk álló konkrét feladatokat. S a helyzetnek egyik fő mozzanata, determinánsa a közvélemény. A koedukációval kapcsolatos közvélemény megbízható feltárása és helyes értékelése ebből a szempontból alapvető jelentőségű.

Mindenekelőtt vessünk egy pillantást a szerző módszerére.

Az 1967-ben végrehajtott kérdőíves felmérés 250 gimnáziumi tanárra, 635 gimnáziumi és 403 felső tagozatos általános iskolai tanulóra terjedt ki. Ez utóbbiak válaszait azonban a szerző „nem építette bele szervesen” a feldolgozott anyagba. A válaszok tehát nem tekinthetők reprezentatívnak a pedagógusok és tanulók túlnyomó többségét jelentő általános iskolák, de több más iskolatípus vonatkozásában sem. A vizsgálat adatai inkább csak az általános gimnáziumok tekintetében fogadhatók el érvényesnek.

Ezzel nem állítjuk azt, hogy a pedagógus-társadalom és a tanulóifjúság egészét reprezentáló minta esetén az eredmények biztosan egészen mások — jobbakké vagy rosszabbakké — lettek volna, de az eltérések lehetőségét nem lehet kizárni. Az általánosításokkal pedig ilyen körülmények között nagyonis ajánlatos „csinján bánni”. Kissé elhamarkodottnak tűnik pl. az a megállapítás, hogy „az általános iskolások közül azok, akik nem szeretik a koedukációt, 64,2%-ban lányok és 35,8%-ban fiúk. . . egymás jelenlétét tehát az általános iskolában a lányok viselik el nehezebben.” (31. old.) Nem lehetetlen, hogy valóban így van, de 177 általános iskolás véleménye alapján (ennyien nem szeretik a koedukációt a vizsgált mintában) még nem eléggé indokolt ezt ilyen határozottan leszögezni.

A pedagógusoknak és tanulóknak feltett 5—5 kérdésre kapott válaszokat a szerző mutatós táblázatokban összesíti. Eltekintve attól, hogy a kérdések megfogalmazása nem mindig szerencsés s épp ezért a válaszok feldolgozása, tipizálása sem problémamentes (pl. „Mi a véleményed a fiúk és lányok gondolkodóképességéről? . . . viselkedéséről?”), első pillantásra is feltűnik, hogy a tanulói válaszok táblázataiban túlságosan nagy eltérések találhatók a válaszok összességét illetően. Az első kérdés táblázatában még 1038 tanuló válasza szerepel, a másodikban már csak 747, a harmadikban 726, a negyedikben 609, az ötödik kérdés táblázatában pedig mindössze 367 válasz.